

CORN. PAUL HOYNCK VAN PAPENDRECHT
Vicaris-Generaal van Mechelen

MEDEDELINGEN DER KONINKLIJKE NEDERLANDSE
AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN, AFD. LETTERKUNDE
NIEUWE REEKS - DEEL 27 - No. 2

DE "BATAVIA VERA" VAN B. DÉsirANT
EN DE "HISTORIA"
VAN C. P. HOYNCK VAN PAPENDRECHT
(1723-1725)

P. POLMAN, O.F.M.

N.V. NOORD-HOLLANDSCHE UITGEVERS MAATSCHAPPIJ
AMSTERDAM - 1964

**AANGEBODEN IN DE VERGADERING
VAN 10 FEBRUARI 1964**

TER INLEIDING

De *Batavia vera* is, reeds blijkens de titel, een tegenhanger van de *Batavia sacra*. Verdedigt de *Sacra*, met een beroep op het verleden, het standpunt van de Utrechtse Cleresie, de *Vera* doet dit met de zienswijze van wie daar niet toe behoorden. Beide maken deel uit van de historiografie der Utrechtse Kerk, doch terwijl de *Sacra* daar steeds een voorname plaats heeft ingenomen, de *Vera* moest zich twee en een halve eeuw tevreden stellen met de wel zeer bescheiden rol van „missing link”. Het boek is nl. nooit gedrukt en handschriften ervan waren onvindbaar. Maar iedere ingewijde wist dat het bestond, ofschoon het niemand ooit in handen was gevallen. De auteur, in zijn tijd bekend genoeg, had, niet geheel buiten eigen schuld, de omstandigheden tegen, ten gevolge waarvan hij echter de gunstige kans kreeg stukken te zien en te copiëren, voor anderen minder toegankelijk. Slechts in één geval heeft zijn werk directe invloed uitgeoefend, toen nl. de schrijver van de *Historia Ecclesiae Ultrajectinae* het gebruikte, die het dus, tot op zekere hoogte en anoniem, een woord heeft laten meespreken in de polemiek rondom het Utrechtse schisma. Nu is dan deze min of meer schone slaapster uit haar eeuwenlange rust gewekt, en daarmee zijn ook enige litteraire problemen en probleempjes wakker geworden, welke het de moeite waard leek in hun samenhang te doen kennen, en daarmee op te lossen, of minstens onder de aandacht van belangstellenden te brengen.

Het als frontispice opgenomen portret van de schrijver der *Historia*, de Mechelse vicaris-generaal Corn. Paul. Hoyneck van Papendrecht, hangt in het museum Amstelkring te Amsterdam en wordt hier voor het eerst gepubliceerd (doek, ovaal 86 × 67 cm., in vergulde gestoken vroeg XVIIIe-eeuwse lijst). Op de achtergrond, langs een donker gordijn, gezicht op de toren en een gedeelte van het schip der Sint-Rombout te Mechelen. Het wordt toegeschreven aan Gilles Jos. Smeyers (1694–1771). Copie ? — In het hierna geciteerde werk van L. Jadin, het portret van de Mechelse aartsbisschop, kardinaal Thom. Phil. d’Alsace, gravure van P. Tanjé, naar de schilderij van Ae. J. Smeyers. — Wij hebben tevergeefs getracht een afbeelding van de Augustijn Bern. Désirant,

auteur van de *Batavia vera* in handen te krijgen. Aan P. N. Teeuwen, O.S.A. te Heverlee-Leuven, die zich daar moeite voor gegeven heeft, onze welgemeende dank.

Behalve het portret, bezit het museum Amstelkring ook een handschrift van de *Historia* (zie verder blz. 16, aant. 20) en een gedrukt exemplaar met eigenhandig inschrift: R. B. Hoyneck van Papendrecht, klaarblijkelijk Reinier, de Haagse advocaat, broer van de vicaris. In de loop van deze studie zal men verschillende malen melding gemaakt vinden van het fonds „Hoyneck van Papendrecht”, berustend in het bisschoppelijk archief te Haarlem. Het zou interessant zijn te weten, hoe die Hoyneckiana daar in Amsterdam en Haarlem zijn terecht gekomen, en of ze oorspronkelijk bij elkaar hebben gehoord.

Joan Michael Blankaart, priester van het aartsbisdom Mechelen, onderhield in 1714 als procurator van het Haarlemse Pulcheria-college te Leuven betrekkingen met de geestelijkheid van de Hollandse Zending. Ook met de leden van de Cleresie, zoals weldra bleek, toen hij een benoeming tot kapelaan te Rotterdam aanvaardde, niet door de apostolische vicaris of de Brusselse internuntius, maar door het Utrechtse kapittel gedaan. Zo is hij daar enkele jaren naast pastoor Jacob Timmer, lid van het kapittel, als zielzorger werkzaam geweest. In dit milieu verkeerde hij op voet van gelijkheid met de kopstukken der partij: Joan Christiaan van Erkel te Delft, Hugo van Heussen te Leiden en de gevluchte Fransman Pasquier Quesnel te Amsterdam. Hij heeft actief deelgenomen aan de plechtige opstelling van de Utrechtse acte van appèl op een algemeen concilie, die 9 mei 1719 ten huize van Timmer plaats vond. Doch het volgend jaar onderwierp hij zich, begin oktober, aan zijn bisschop, Thomas-Philippe d'Alsace, sinds 1715 in functie en anno 1719 tot kardinaal gereëerd¹).

Hiertoe zal diens secretaris, weldra vicaris-generaal, Cornelis

---

¹) *Romeinse bronnen voor de kerkelijke toestand der Nederlanden onder de apostolische vicarissen (1592-1727)* IV (1706-1727; ed. P. Polman, O.F.M.; R.G.P. grote serie, n. 97), Den Haag 1955, blz. 409, aant. 1; 464, aant. 3. — Volledige dateringen in de tekst, waar geen voetnoot bij staat, verwijzen impliciet naar de betreffende nummers in *Rom. bronnen* IV. — De Leuvense hoogleraar L. Jadin heeft, in de vorm van résumés, de correspondentie van D'Alsace uitgegeven, voor zover zij in het Vaticaanse fonds *Lettere di cardinali* berust: *Le cardinal Thomas-Philippe d'Alsace, archevêque de Malines, et le Saint-Siège. Correspondance tirée des archives du Vatican (1703-1759)* (*Bibliothèque de l'Institut Historique Belge de Rome*, fasc. VI), Brussel-Rome 1953. Deze correspondentie loopt over allerhande Franse en Zuid-Nederlandse, maar ook wel bij tijden over Noord-Nederlandse aangelegenheden. Wij hebben in *Rom. bronnen* IV gepubliceerd, samengevat of vermeld alleen de stukken van en betreffende D'Alsace, welke verband houden met Noord-Nederland, doch naast de Vaticaanse *Lettere di cardinali* ook het archief van de Romeinse Congregatie De Propaganda Fide gebruikt. Jadin en schrijver dezes hebben, zonder van elkaar af te weten, vermoedelijk omstreeks dezelfde tijd, hetzelfde Vaticaanse fonds doorlopen, wat pas bleek, toen hun boeken resp. in 1953 en 1955 verschenen. De briefwisseling van D'Alsace met de kardinaal-staatssecretaris en v.v. kan men dus in beide publicaties vinden; zijn contacten met de Propaganda, alleen in *Rom. bronnen* IV.

Hoynck van Papendrecht, het zijne hebben bijgedragen. Deze Dordrechtenaar heeft in juli 1720 een bezoek aan Rotterdam gebracht. Hij logeerde bij de Minderbroeder Judocus van Vechel, die hem 8 oktober 1720 over de diepe indruk schreef, door Blankaarts terugkeer van enkele dagen te voren op de Rotterdamse katholieken gemaakt. Bij gelegenheid van dit bezoek zal het tot een gesprek tussen beide mannen gekomen zijn, hetgeen waarschijnlijk wordt uit een mededeling van 11 oktober 1720, dat nl. Hoynck toen al maanden met Blankaart in briefwisseling stond. Zij moeten elkaar trouwens reeds van vroeger hebben gekend. Het was Hoynck die Blankaart, bij afwezigheid van de kardinaal, 4 oktober te Mechelen ontving en op retraite stuurde bij de Jezuiten te Brussel. Na zijn thuiskomst heeft de prelaat verschillende malen een onderhoud gehad met de boeteling, die tussen de bedrijven door nog even in Rotterdam de nodige bescheiden en boeken ging halen. Hierbij was Hoynck steeds aanwezig om de door Blankaart afgelegde verklaringen te redigeren. Deze bleek nl. belangrijke gegevens te kunnen verstrekken omtrent de interne gang van zaken bij de Cleresie: de dood van Quesnel en Van Heussen, de clandestiene priesterwijdingen, de acte van appèl, de missie op het eiland Nordstrand. Te zamen met een Memoria van Hoynck over het geval Blankaart, werden deze verklaringen aan de Romeinse Congregatie De Propaganda Fide toegestuurd. Met betrekking tot de acte van appèl deelde D'Alsace, 15 november 1720, mee, dat hij iemand in Leuven had opgedragen haar te weerleggen ²⁾.

Onder Blankaarts papieren bevond zich ook een bij Van Heussens dood in diens woning gevonden druk van de 25 mei 1717 door vijf Leuvense professoren getekende *Resolutio* betreffende een *Casus positio* omtrent de rechten van het Utrechtse kapittel, waarover Van Erkel hun mening had gevraagd. Deze druk, slechts voor een beperkte kring van ingewijden bestemd, heeft D'Alsace wegens zijn zeldzaamheid niet naar Rome gestuurd, wat hij echter, 7 en 14 februari 1721, wèl deed met een copie ervan. Ook stelde hij materiaal in het vooruitzicht, dat zou kunnen dienen voor een weerlegging, die, als men haar nodig achtte, in Rome moest worden gemaakt, wjl de enige man, in België daartoe bekwaam, overleden was. Dit materiaal deed hij Hoynck bijeenzoeken en verwerken in een *Dissertatio de juribus praetensorum capitulorum Ultrajectensis et Harlemensis, occasione Casus positionis typis editae cum Resolutione quinque Doctorum universitatis Lovaniensis, signata 25 Maji 1717*. Op haar beurt ging deze verhandeling in twee zendingen, 7 en 21

²⁾ Dit was, zoals nog blijken zal, de Jezuiet Lieven de Meyere, bekend dichter en anti-jansenistisch polemist. Jadin, n. 258, 259 en *Rom. bronnen* IV, blz. 568, aant. 4 spreken in dit verband ten onrechte van Hoynck.

maart, naar Rome. Niet bestemd voor publicatie, doch voor de man, die de definitieve weerlegging zou schrijven, berust zij nog steeds in het archief der Propaganda, terwijl Hoyncks eigen exemplaar zich bevindt in het bisschoppelijk archief te Haarlem³). In haar vergadering van 28 juli 1721, ook door D’Alsace bijgewoond, die toen voor het conclaaf in Rome was, heeft de Propaganda Riganti, een Romeinse advocaat, opdracht verleend tot zulk een weerlegging. Riganti kreeg dus, met de nodige andere stukken, Hoyncks *Dissertatio de juribus* in handen, en moest in overleg met de Mechelse prelaat een rapport uitbrengen aan de Congregatie.

Riganti heeft zich van zijn taak gekwetend door, met behulp van Hoyncks *Dissertatio de juribus*, vijf verhandelingen samen te stellen, vier in het Italiaans en één, de meest uitgebreide, in het Latijn, welke laatste tegen de Leuvense *Resolutio* is gericht en zijn ondertekening draagt. De strekking van deze stukken is, dat men het Utrechtse kapittel plechtig zou moeten veroordelen, maar ten opzichte van het Haarlemse beter een zekere conniventie in acht kon nemen, wijl het zich, anders dan het Utrechtse, niet aan onrechtmatige uitoefening van jurisdictie schuldig maakte. De secretaris der Propaganda heeft Riganti’s verhandelingen, 26 november 1721, aan de kardinalen der Congregatie, en weldra ook aan D’Alsace, nog steeds in Rome, doen toekomen. Aanvankelijk was het de bedoeling, dat ze in een speciaal daarvoor bijeen te roepen vergadering zouden worden besproken. Dit is echter niet gebeurd, zoals de secretaris erbij aantekende, toen hij ze ergens een plaatsje gaf tussen zijn papieren; het dossier, dat D’Alsace kreeg toegestuurd, berust in het bisschoppelijk archief te Haarlem⁴). Waarschijnlijk heeft men Riganti’s uiteenzettingen niet zo belangrijk gevonden; zijn zienswijze dekte zich praktisch met de feitelijk al sinds jaren aangenomen gedragslijn.

Omstreeks diezelfde tijd werd de aangelegenheid van het Utrechts kapittel in Holland uiterst actueel. Daar hebben zich in het voorjaar van 1722 enkele Franse appellanten neergelaten, die, naar het schijnt, de Utrechtse kapittelheren tot aanvaarding hebben gedreven van de laatste consequenties uit hun *Casus positio*, de verkiezing n.l. en de consecratie van een eigen bisschop. De vestiging van de gesuspendeerde missiebisshop Dominique Varlet in Amsterdam opende plotseling onvermoede mogelijkheden: de vraag,

³) Wie de overleden deskundige was, weten wij niet. Voor de *Dissertatio de juribus*, zie *Rom. bronnen* IV, blz. 477, aant. 4 en 6. Het Haarlemse exemplaar bevindt zich in de bundel, door P. M. Verhoofstad, *Inventaris der archieven, gevormd door de besturen van het bisdom van Haarlem (1559–1853)*, IJmuiden [1956], vermeld sub n. 355.

⁴) D’Alsace kreeg de stukken 23 januari 1722 toegestuurd; zie verder blz. 14. Vgl. *Rom. bronnen* IV, blz. 496, aant. 1.

waar iemand te vinden, bereid een eventuele kandidaat de handen op te leggen, hoefde voortaan geen punt van overweging meer uit te maken. Daarenboven kwam de uit het Zuiden verbannen Benedictijn, Dom Thierry de Viaixnes, sinds 28 maart eveneens te Amsterdam, een plan ontvouwen om in diverse étappes, al of niet met toestemming van de Paus, het doel te bereiken. Ten slotte was er nog de diaken M. Boulenois, wiens anoniem *Mémoire pour l'Église et le clergé d'Utrecht, où l'on fait voir que depuis la naissance de la Réforme dans les Provinces-Unies, cette Église n'a rien perdu de ses droits et de sa jurisdiction, de Casus positio* en de *Resolutio* van 1717 wereldkundig maakte⁵⁾. Geheel in de lijn van deze Franse litteraire actie lagen de stappen, weldra door de Utrechters ondernomen: een verzoekschrift tot de Staten-Generaal in augustus 1722, een brief met bijgevoegd Memoriale aan de Paus van 30 september, een serie van zes vragen, aan de faculteiten van Leuven en Parijs voorgelegd en door drie Leuvenaars 12 december beantwoord met een *Casus resolutio, sive Dissertatio de misero statu Ecclesiae Ultrajectinae mediisque quibus illi succurrendum est*⁶⁾.

Toen de Brusselse internuntius, Giuseppe Spinelli, 2 oktober 1722, het *Mémoire* aan de kardinaal-staatssecretaris toezond, gaf hij als zijn mening te kennen, dat het moest worden weerlegd; wat tot dusver van katholieke zijde werd gepubliceerd, bezat slechts geringe waarde; men zou zich het best tot Parijs kunnen wenden, want in België kende hij niemand, tot zulk een werk in staat. De Propaganda heeft deze brief in haar vergadering van 17 november 1722, behandeld, en besloten D'Alsace te vragen wat hij ervan dacht. Deze antwoordde vanuit Wenen, waar hij op zijn terugreis langere tijd verbleef, 19 december 1722, als volgt. Inderdaad, wat tot dusver in België tegen de Cleresie verscheen, is niet fameus. Daarom had hij geadviseerd, de *Casus positio* en de *Resolutio* van 1717 door iemand in Rome te doen weerleggen; dit is [door Riganti] gedaan; hij heeft deze weerlegging bij zich; zoals zij daar ligt kan zij echter niet van dienst zijn; zij moet van het begin tot het eind herschreven worden, wat het best in België kan gebeuren onder zijn leiding en in voortdurend contact met de internuntius. De man, aan wie hij opdroeg de Utrechtse acte van appèl te ontzenuwen, zou zeker hiervoor in aanmerking komen; de Congregatie heeft diens verhandeling, behoudens een enkele passage en enige details, goedgekeurd; hij heeft ook dit stuk bij zich om het in Vlaanderen te laten drukken. Aldus schrijvende heeft D'Alsace echter niet

⁵⁾ Voor Varlet, zie *Rom. bronnen* IV, n. 679. Voor De Viaixnes, *aldaar*, n. 682, 683. Voor het *Mémoire*, *aldaar*, blz. 558, aant. 2.

⁶⁾ Voor het verzoekschrift, zie *Rom. bronnen* IV, n. 706. Voor de brief aan de Paus, *aldaar*, n. 710. Voor de *Dissertatio de misero statu* (12 december 1722), *aldaar*, blz. 560, aant. 1.

alleen aan Lieven de Meyere, „de man aan wie hij opdroeg,” enz. ⁷⁾ gedacht, maar ook aan Hoynck. Dit blijkt uit zijn brief van 6 februari 1723, wederom vanuit Wenen, aan de kardinaal-staatssecretaris geschreven: de internuntius en hij zelf beschouwen Hoynck als de aangewezen man om het *Mémoire*, — een samenvatting van de *Batavia sacra*, — te weerleggen; hij heeft zich reeds met deze stof bezig gehouden in zijn *Dissertatio de iuribus*, welke aan de Congregatie werd voorgelegd; hij is al aan deze taak begonnen en verwacht steun van Rome in de vorm van bepaalde documenten en inlichtingen.

De Propaganda liet D’Alsace via de kardinaal-staatssecretaris 17 maart 1723 ⁸⁾ weten, hiermee accoord te gaan en de gevraagde documenten te zullen opsporen, maar ook te verlangen, dat niets buiten haar om zou worden gepubliceerd, daar in Rome iemand dezelfde opdracht had ontvangen als Hoynck. Het *Mémoire*, reeds 28 november 1722 ⁹⁾ aan het H. Officie doorgestuurd, was nl. aan pater Désirant ter beoordeling gegeven. Bernard Désirant, een zeer strijdbare Zuid-Nederlandse Augustijn, had in 1708, na de z.g. „fourberie de Louvain”, waarop een geruchtmakend proces over litteraire vervalsingen was gevolgd, een banvonniss door de Raad van Brabant ingelopen ad vitam. Kon Hoynck worden beschouwd als voorbereid op zijn taak door het contact met Blankaart en het schrijven van de *Dissertatio de iuribus*, dit geldt eveneens voor Désirant, die, in 1708 naar Aken uitgeweken, ten dienste van de Keulse nuntius, Giovanni Bussi, Van Erkels erudiete „Protesten” had bestudeerd om er zijn „Troostschriften” tegenover te stellen ¹⁰⁾. Thans ziet men hem dus in Rome, waar hij professor was geworden en consultor van het H. Officie, bezig met de weerlegging van het *Mémoire*, voor welke taak hij toegang kreeg tot het archief der Propaganda. Hij stond in geregelde briefwisseling met zijn medebroeder Franciscus Munnixhoven, pastoor van „De Star” te Amsterdam, die hij steunde in zijn vele moeilijkheden en door wie hij op de hoogte werd gehouden van recente gebeurtenissen. Zo bezorgde Munnixhoven hem de *Casus positio* en de *Resolutio* van 1717, overgeschreven uit het *Mémoire*, alsook de zes vragen, door Utrecht aan Leuven en Parijs ter beantwoording voorgelegd ¹¹⁾.

Hoynck en Désirant werkten dus parallel aan hetzelfde object.

⁷⁾ Zie boven blz. 6, aant. 2.

⁸⁾ *Rom. bronnen* IV, blz. 574, aant. 1.

⁹⁾ *Rom. bronnen* IV, n. 717, sub 4; blz. 564, aant. 1.

¹⁰⁾ Vgl. onze bijdrage *J. C. van Erkel en het „Protest” der Cleresie (1709–1714)*, in *Archief voor de geschiedenis van het aartsbisdom Utrecht LXXIV* (1956) 161–203.

¹¹⁾ *Rom. bronnen* IV, blz. 559, aant. 1; 560, aant. 1.

9 Maart 1723¹²⁾ schreef Désirant de secretaris der Propaganda, dat hij hoopte spoedig klaar te zijn; 17 april 1723 liet D'Alsace, nog steeds vanuit Wenen, de kardinaal-staatssecretaris weten, dat Hoyneck goed vorderde. Men leest van diensten, die Désirant door het verstrekken van inlichtingen de Mechelse vicaris zou hebben bewezen, maar van direct contact tussen beide mannen blijkt niets. Gebruik makend van het archief der Propaganda, schreef Désirant, om aan zijn opdracht te voldoen, ter voorlichting van het H. Officie een *Peroratio* tegen het *Mémoire*, en terzelfder tijd, meer uit eigen initiatief en liefhebberij, een groter werk tegen de *Batavia sacra*, waaraan hij de titel *Batavia vera* gaf. Volgens besluit van de Propaganda d.d. 10 mei 1723, zou Hoyneck dit inmiddels voltooide werk tot zijn beschikking krijgen om er zijn voordeel mee te doen bij de samenstelling van het zijne. Dit werd 21 mei 1723 aan D'Alsace en de internuntius meegedeeld, terwijl diezelfde dag Marc'Antonio Ansidei, assessor van het H. Officie, het verzoek kreeg, ervoor te zorgen, dat Désirant deze regeling aanvaardde¹³⁾. Men begon dus een copie te maken van de *Batavia vera*, welke men 5, 16 en 19 juni 1723 bij gedeelten naar Brussel stuurde¹⁴⁾, met de clause erbij, dat zij t.z.t. moest worden geretourneerd. Hoe Désirant reageerde, weten wij niet, maar duidelijk is wel, dat de voorkeur der Propaganda naar Hoyneck uitging, van wiens boek men, aldus de kardinaal-staatssecretaris, grote verwachtingen had.

Désirant stelt zich ten doel te bewijzen, dat met de zetels ook de kapittels van Utrecht en Haarlem verdwenen zijn: *Batavia vera. De variis Ultraiectinae et Harlemiensis Ecclesiae casibus per tempora distinctis, quibus ostenditur qualiter ordinaria utriusque sedis et capituli iura expiraverint. Contra scriptum anonymum, cui titulus „Mémoire pour l'Église et le clergé d'Utrecht ... A Amsterdam, chez Nicolas Potgieter, 1722”. Auctore N.N.* In zijn Praefatio brengt Désirant de volgende details naar voren. De auteur van het *Mémoire* [Boulenois] laat zich prijzend uit over de schrijver [Quesnel] van een posthuum [1720] verschenen *Iustificatio iurium capitulorum Ecclesiae catholicae Provinciarum Unitarum* [*Justification du droit des chapitres de l'Église catholique des Provinces-Unies*], omdat hij zich zelf en de beide kapittels zo afdoende verdedigd en de Paus het recht bestreden had, zich met de aangelegenheden der Hollandse

¹²⁾ *Rom. bronnen* IV, blz. 574, aant. 1.

¹³⁾ *Rom. bronnen* IV, blz. 588, aant. 3; n. 743, 751, sub 3, 4 (vgl. Jadin, n. 339) en 5.

¹⁴⁾ *Rom. bronnen* IV, blz. 598, aant. 1.

Kerk in te laten, welke dienen behandeld te worden volgens bepaalde, voor deze streken geldende regels, weliswaar praktisch nauwelijks meer bekend, maar nu door hem weer aan het licht gebracht.

De auteur van het *Mémoire*, aldus Désirant, houdt zich alleen bezig met het Utrechtse kapittel, en niet met het Haarlemse, dat volgens hem zijn rechten heeft prijsgegeven, die op het Utrechtse, als zijnde metropolitaan kapittel, overgingen. Hij dient zijn *Mémoire* aan als een tweede editie [de eerste was van 1716], waarin voor het eerst de *Casus positio* en de *Resolutio* van 1717 te lezen staan. Désirant nu zal zijn aandacht voornamelijk op de in 1714 te Brussel verschenen *Batavia sacra* richten [waarvan hem de auteur, Hugo van Heussen, naar het schijnt onbekend was], omdat men daar het bewijsmateriaal volledig bijeen heeft. Dit boek maakt naam en wordt zelfs in de *Resolutio* met ere geciteerd, ofschoon het geheel steunt op Van Erkels *Cleri Romano-catholici praecipuarum in Australi Hollandia civitatum aliorumque ejusdem causae sociorum Protestatio denuo asserta* uit 1712. Hier haakt Désirant vast aan zijn Keulse polemieek, waarover wij boven reeds spraken; had hij Van Erkels *Protestatio* en *Protestatio ... asserta* vroeger met zijn „Troostschriften” beantwoord, nu is diens derde geschrift, de *Protestatio ... denuo asserta* aan de beurt.

De *Batavia vera* bestaat uit twee delen: fol. 1–49, de tekst, d.w.z. 33 *Distinctiones* of juridisch-historische verhandelingen; fol. 1–21, *Summarium*, een aanhangsel met 67 documenten. De *Distinctiones* zijn globaal in chronologische volgorde geplaatst; zij lopen vanaf 1559, de oprichting der kerkelijke hiërarchie, tot het begin van de XVIIIe eeuw, toen de thesis opkwam, als zouden beide corporaties in kwestie het karakter dragen van echte kapitels. Désirant wil aantonen, dat er uit de aan dit tijdstip voorafgaande periode geen bewijs te halen valt ten gunste van deze stelling. Opmerkelijk is de grote aandacht, welke hij schenkt aan de Haarlemse corporatie, — van de 33 *Distinctiones* zijn 12 geheel en 5 gedeeltelijk eraan gewijd, — terwijl het *Mémoire*, waartegen zijn *Batavia vera* zich blijkens de titel richt, juist in het geheel niet over Haarlem spreekt. Die titel suggereert veeleer een tegenstelling met de *Batavia sacra*, die dan ook, gelijk Désirant in zijn Praefatio uitdrukkelijk zegt, als voornaamste doelwit op de korrel wordt genomen.

Het is niet moeilijk zich een idee te vormen van wat er zoal in de *Distinctiones* ter sprake komt. Zo b.v. de oprichting van de hiërarchie van 1559; de voorschriften, uit de oprichtingsbulle, omtrent benoeming van bisschoppen en kanunniken, voorschriften, die alleen maatgevend zijn, met uitsluiting van z.g. oude, weer

ontdekte regels, speciaal geldend voor deze streken; de ondergang van de bisschoppelijke zetels en weldra ook van de kapittels, in Haarlem „per extinctionem”, in Utrecht „per mutationem”; het terugvallen bijgevolg van de bestuursmacht aan de H. Stoel; de latere voorzieningen, dus niet conform aan de bepalingen van de oprichtingsbulle: geen „ordinarii” meer, doch „vicarii”; de stichting van het Utrechts vicariaat door Rovenius (1633) en de bekrachtiging ervan door De la Torre (1658); de gewoonte van de Hollandse clerus de Paus kandidaten voor te dragen voor de functie van apostolisch vicaris; de benoeming van Boudewijn Cats (1662–1663) buiten de voordracht om; de verdeling van het bestuur der Hollandse Zending tussen Cats en Neercassel; de mening van deze laatste over het Haarlems kapittel (1663); de houding van beide corporaties na Neercassels dood (1686); de aanstelling van Codde (1688), De Cock (1702), Potcamp (1705). Hier en daar last Désirant documenten in, meest ontleend aan *Batavia sacra* en *Mémoire*.

Het aanhangsel, of Summarium, bevat slechts ongedrukte documenten, of fragmenten daarvan, afkomstig uit het archief der Propaganda. Ze zijn genummerd van 1 tot 67; bij grotere stukken is door middel van in margine geschreven hoofdletters een onderverdeling aangebracht, wat een eenvoudig verwijzingsstelsel oplevert, b.v. Summarium n. 11 G. Het eerste document is verreweg het langste. Het beslaat zeven folio-bladzijden en draagt als titel: *Ex libro manuscripto, cui titulus: Relatio seu descriptio status religionis catholicae in Hollandia eique Confoederatis Provinciis, a Jacobo de la Torre, archiepiscopo Ephesino, vicario apostolico, collecta, et exhibita SS.D.N. Alexandro VII atque EE. ac RR.S.R.E. Principibus ac Cardinalibus S. Congregationis de Propaganda Fide, Kal. Aprilis A.D. 1656*. De hier overgeschreven passages uit dit verslag van De la Torre worden aangeduid als te vinden op p. 57, 73, 115, 121, 130, 346, 351; de onderverdeling loopt van A tot Hh. Dit is het enige ongedrukte document, waarnaar Désirant verwijst, als hij kwesties bespreekt voorafgaand aan het jaar 1656. Verder hebben bijna alle documenten betrekking op gebeurtenissen uit de jaren 1659–1665: extracten uit de handelingen der Propaganda, brieven van prefect of secretaris aan de nuntii te Keulen en Brussel, en de apostolische vicarissen, en vice versa, in het Latijn of Italiaans. De voorvallen uit de laatste decennia worden meer vluchtig besproken, zoals wij reeds opmerkten, aan de hand van gedrukte bronnen.

Dat Désirant een *Batavia vera* schreef, en een exemplaar van dit werk in onze streken terecht kwam, is wel steeds bekend geweest, maar niemand heeft het ooit in handen gehad. Hoe verward de berichten van diverse schrijvers hieromtrent zijn, kan men lezen

bij Cornelissen, die echter zelf ook nog in het duister tast¹⁵⁾. Men schijnt de communis opinio ongeveer aldus te kunnen samenvatten: D’Alsace heeft „het handschrift” van Désirants werk uit Rome meegebracht, en Hoynck heeft er, het zijne schrijvend, gebruik van gemaakt, waarna het op een of andere manier in de bibliotheek van het klein seminarie van Roesselaere zou beland zijn. Zelf hebben wij er indertijd op gewezen, dat er twee exemplaren van de *Batavia vera* naar deze streken moeten zijn gekomen: het exemplaar-D’Alsace en het exemplaar-Backhuysen¹⁶⁾.

Wat het eerste betreft: dit was door de Propaganda voor Hoynck bestemd, doch moest, na hem van dienst te zijn geweest, geretourneerd worden. Was dit gebeurd, zo veronderstelden wij, dan zou het wel in het ontoegankelijke archief van het H. Officie een eeuwige rustplaats hebben gevonden, want in dat van de Propaganda viel het niet te ontdekken; was dit niet gebeurd, dan bestond misschien de kans het te achterhalen in het bisschoppelijk archief te Mechelen of te Haarlem, welk laatstgenoemd archief nl. een fonds „Hoynck van Papendrecht” rijk is. Het geluk diende ons. Mgr P. M. Verhoofstad, archivaris van het bisdom van Haarlem, publiceerde kort nadien (1956) zijn *Inventaris der archieven, gevormd door de besturen van het bisdom van Haarlem (1559–1853)*, waarin hij de *Batavia vera* niet alleen vermeldt, maar ook gebruikt (blz. 11, 30). Nader contact leerde ons, dat hij haar, als niet behorend tot archief-materiaal in de strikte zin, sub n. 77 in de handschriftenafdeling van zijn archief had ondergebracht. Wij danken hem zeer voor de faciliteiten, die hij ons gaf, ten einde het handschrift te kunnen bestuderen.

Deze „codex”, metend 22 × 31 cm., vormt een illustratie van wat wij boven uiteenzetten. Hij bevat, vooreerst, de *Batavia vera*, fol. 1–49 (de *Distinctiones*), fol. 1–21 (het *Summarium*). Deze bladen zijn alle in vierenvouwen geweest, d.w.z. hebben deel uitgemaakt van postzendingen, ongetwijfeld de postzendingen van 5, 16 en 19 juni 1723, waarbij Désirants werk van Rome naar Brussel ging. Men heeft hier met een copie te doen, geheel door dezelfde hand geschreven. De „codex” bevat, vervolgens, ongefolieerd, het dossiertje Riganti-papieren, dat D’Alsace te Rome van de secretaris der Propaganda toegestuurd kreeg¹⁷⁾ en, blijkens zijn brief van 19 december 1722, in Wenen, op terugreis naar België, bij zich had. De ingewijde herkent onmiddellijk de manier, waarop

¹⁵⁾ J. Cornelissen, *Aan de wieg van Hoynck van Papendrechts „Historia Ecclesiae Ultrajectinae”*, in *Studia Catholica* XIX (1943) 21–32.

¹⁶⁾ *Rom. bronnen* IV, blz. 598, aant. 2; 693, aant. 1.

¹⁷⁾ Zie boven blz. 7, aant. 4.

men ter Propaganda gewoon was copieën te vervaardigen: op overlangs gevouwen soliede kwartovellen, waarvan de rechter helft beschreven door een zeer duidelijke minuantenhand. Zelfs het originele briefje, waarbij de secretaris, 23 januari 1722, het bundeltje aan D'Alsace deed toekomen, ontbreekt niet. Volgen, waarschijnlijk Mechelse, afschriften van drie der voorafgaande vijf verhandelingen, door Riganti gemaakt. Ten slotte bevat de „codex” nog (fol. 1-45) de op last van D'Alsace „door iemand in Leuven” — Lieven de Meyere — samengestelde weerlegging van de Utrechtse acte van appèl, welke de Propaganda op enkele punten veranderd wilde zien en D'Alsace, wederom blijkens zijn brief van 19 december 1722, in Wenen ook bij zich had. De verlangde correcties vallen onmiddellijk in het oog: men vindt er op een bijgevoegd „Propaganda-blad” de nieuwe redactie van een bepaalde passage, en zelfs heel een paragraaf (fol. 38-42) eenvoudig doorgestreept. Summa summarum: de vanuit Rome aan Hoynek verstrekte copie der *Batavia vera* is niet geretourneerd, maar met andere, verwante stukken, in opdracht van de kardinaal of zijn vicaris, in een zware kartonnen band met perkamenten rug ingebonden: n. 77 uit de handschriftenafdeling van het bisschoppelijk archief te Haarlem.

Dat er nog een tweede exemplaar van de *Batavia vera* in deze streken is beland, blijkt uit een mededeling van Tilman Willem Backhuysen, Ostendenaar, die, in 1718 clandestien op Utrechtse dimissoriaalbrieven gewijd, in functie is geweest op het eiland Nordstrand en in Vianen, maar zich in 1724 met de Kerk verzoende en diverse geschriften heeft gepubliceerd tegen de Cleresie. Hij liet enkele aantekeningen na over de manier, waarop Hoyncks werk tot stand kwam. Uit welk jaar zij dateren, is niet duidelijk, maar wel, dat zij wemelen van onjuistheden. De volgende bijzonderheid moet echter wel historisch zijn. Na het overlijden van Désirant te Rome, 2 maart 1725, ging zijn secretaris en medebroeder N. d'Herbe naar het Noorden terug, met in zijn bagage een exemplaar van de *Batavia vera*, bestemd voor de Amsterdamse Augustijn Franciscus Munnixhoven, „velut memoriale magistri defuncti”. Blijkt niet of dit een origineel dan wel een copie was; wij zullen er verderop nog een woord over zeggen. Munnixhoven gaf het aan de onlangs bekeerde Backhuysen, die het op naam van de auteur wilde uitgeven. Toen D'Alsace hiervan hoorde, trachtte hij via de provinciaal der Augustijnen dit manuscript in handen te krijgen. Backhuysen echter weigerde het af te staan, waarop de kardinaal hem ten strengste verbood er ook maar iets uit te publiceren. Tot zover Backhuysen. Dit exemplaar nu zou in het seminarie van Roesselaere terecht gekomen zijn, wat zeer wel mogelijk is, want

Backhuysen was bij zijn dood kanunnik van Brugge. Doch men zoekt het daar thans tevergeefs¹⁸⁾.

Hoyneck heeft de *Batavia vera* dus in juni–juli 1723 in handen gekregen, toen hij zelf reeds ongeveer een half jaar bezig was met zijn boek. Dit zou echter pas eind 1725 bij L. van der Elst te Mechelen onder de naam van zijn auteur verschijnen: *Historia Ecclesiae Ultrajectinae a tempore mutatae religionis in Foederato Belgio, in qua ostenditur ordinaria sedis archiepiscopalis et capituli jura intercidesse. Accedunt varia Monumenta huc spectantia, cum Dissertationibus, in quibus dilucidantur occurrentes difficultates facti et juris, et Refutatio instrumenti appellationis presbyterorum Ultrajectensium a constitutione „Unigenitus”*. Auctore .... Het boek omvat dus vier delen. 1° Een Historia, in 19 paragrafen, van de Utrechtse Kerk vanaf 1559 tot 1725 (p. 1–82). 2° Een Appendix Monumentorum: 116 documenten (p. 83–175), bewijsstukken, behorend zowel bij de voorafgaande Historia als bij de volgende Dissertationes. 3° De weerlegging van de Utrechtse acte van appél (p. 177–208), blijkens het aparte titelblad vervaardigd door L. D. M., d.w.z. Lieven de Meyere. 4° Een serie Dissertationes over diverse strijdvrage (p. 209–359), 24 in getal, door een Prologus ad reliquas Dissertationes (p. 312–316) na n. 18 in twee groepen gesplitst. In die Prologus leest men, dat de Dissertationes 19–24, als aanvulling op de voorafgaande, geschreven werden tegen de meest recente publicaties der Cleresie, uit de zomer nl. van 1724, te weten de *Causa Ecclesiae Ultrajectinae*¹⁹⁾, — een herdruk van vijf reeds verschenen geschriften, o.a. de *Dissertatio de misero statu*, — en vijf blauwboekjes, uitgelokt door de veroordeling, 8 april 1724, van de verkiezing van Cornelis Steenoven tot aartsbisschop van Utrecht, welke het jaar tevoren had plaats gevonden. Aan deze vier delen gaan een opdracht aan D’Alsace en een Praefatio (p. 1–44) vooraf, terwijl het volume wordt besloten door chronologische tabellen en een register.

De Praefatio is verdeeld in drie paragrafen. In de eerste zet Hoyneck de redenen uiteen, waarom hij zijn boek schreef: om het pauselijk gezag te verdedigen, waartegenover de Utrechtenaars een onduidbare geringschatting aan de dag leggen, en ook om eindelijk eens de indruk te neutraliseren, die zij met hun ten toon spreiden van historische eruditie in werken als *Batavia sacra*, *Resolutio*, *Justification* en *Mémoire*, nu al twintig jaar lang in steeds wijder

¹⁸⁾ De aantekeningen van Backhuysen, gepubliceerd door A. van Lommel, S.J., in *Archief voor de geschiedenis van het aartsbisdom Utrecht VI* (1879) 304–308. Vgl. Cornelissen 32; Jadin 66, 71, 499.

¹⁹⁾ *Rom. bronnen IV*, n. 800.

kring maken. Wijl iets gelijkwaardigs van de kant der andere partij tot dusver uitbleef, menen zij onderhand wel reeds te mogen triomferen; het materiaal, hier gepubliceerd en in *Historia* en *Dissertationes* verwerkt, zal hen nu wel een toontje lager doen zingen. Als tweede paragraaf fungeert het *Monitum*, dat Hoyneek 16 september 1724 ter aankondiging van zijn boek had verspreid: men late zich door die recente publicaties van Utrechtse zijde niet van de wijs brengen, maar schorte zijn oordeel op tot de *Historia Ecclesiae Ultrajectinae* zal verschenen zijn. Reeds 27 september schreef Van Erkel hiertegen een *Monitio*, welke hij de attentie had, — „liberaliter”, — Hoyneek per post toe te sturen en later deed drukken. In de derde paragraaf nu van zijn Praefatio (p. 18–44) nam Hoyneek een uitvoerige zelfverdediging tegen deze *Monitio* op.

Overeenkomstig hetgeen de Propaganda had bepaald, dat niets mocht worden gepubliceerd zonder haar fiat, heeft de internuntius Hoyneeks handschrift bij gedeelten naar Rome gestuurd. 31 Maart 1724 zond hij de eerste helft van *Historia* (p. 1–42) en *Dissertationes* (n. 1–12; p. 209–270). Daags tevoren had hij laten weten: het werk is goed, maar compositie en redactie moeten verbeterd; wellicht zou dit door Maiella kunnen gebeuren; in geen geval door Désirant, wat Hoyneek zeer ongaarne zou zien; het dient een publicatie te worden, waar men in alle opzichten eer mee inlegt en die over heel Europa, vooral in Frankrijk, de aandacht trekt. De Propaganda heeft dit voorstel aanvaard en Carlo Maiella, bibliothecaris van het Vaticaan, bereid gevonden. Hij kon op haar kosten een secretaris nemen, en te zijnen gerieve is die eerste helft met brede marge gecopieerd voor het aanbrengen van correcties. De tweede helft van *Historia* (p. 43–82) en *Dissertationes* (n. 12–18; p. 270–311) ging 4 augustus 1724 naar Rome. Dezelfde dag liet D’Alsace, die aan het onlangs gehouden conclaaf niet had deelgenomen, weten, dat het boek klaar was, maar dat er nog een aanvulling zou volgen in de vorm van een weerlegging der *Causa Ecclesiae Ultrajectinae*; ook voegde hij een *Consilium auctoris* toe, ten behoeve van de revisor, die naar hij hoopte kardinaal Agostino Fabroni zou zijn; tevens vroeg hij financiële steun voor de druk²⁰). De Propaganda scheen zich dus voor 100 procent achter Hoyneeks boek te stellen

²⁰) Voor deze bijzonderheden, zie *Rom. bronnen* IV, blz. 651, aant. 3; 652, aant. 1. — In het museum Amstelkring te Amsterdam berust een handschrift van de *Historia* (netschrift met doorhalingen, correcties en toevoegsels; niet gepagineerd), dat de tekst van *Historia* en *Dissertationes* bevat, zoals die 31 maart en 4 augustus 1724 naar Rome werd gestuurd; de *Historia* is ondertekend 21 juli 1724, de *Dissertationes* lopen van 1 tot 18. Ontbreekt dus het supplement, waarover D’Alsace hier schrijft (*Dissertationes* 19–24). Na *Dissertatio* 18 volgt het *Consilium auctoris* ... *missum*

en het in zekere zin tot het hare te willen maken. Zij moet meer dan eens inlichtingen en documenten uit haar archief hebben verstrekt. De kardinaal-staatssecretaris moedigde het werk aan.

D’Alsace wilde er vaart achter zetten. 15 September 1724 schreef hij de staatssecretaris, dat hij op het punt stond een prospectus te lanceren ter aankondiging van het boek: het *Monitum* van 16 september. Aanleiding hiertoe is het verschijnen van de *Causa Ecclesiae Ultrajectinae* en andere recente geschriften van de kant der Cleresie, waarvan hele pakken ter verspreiding naar de Zuidelijke Nederlanden en Frankrijk kwamen. De opvallend gematigde toon van deze publicaties, in het bijzonder van de *Dissertatio de misero statu*, maakt ze dubbel gevaarlijk, wanneer ze, gelijk in het vooruitzicht wordt gesteld, ook in het Nederlands en Frans zullen uitkomen. De vraag naar iets wat daar tegen op weegt wordt met de dag dringender. Hij hoopt dan ook, dat men in Rome spoed zal maken met de revisie. Hoynck is nu bezig met zijn aanvulling op de *Dissertationes*. Het is absoluut nodig, dat het werk in de Zuidelijke Nederlanden, en niet in Rome, ter perse gaat. De auteur moet in de gereviseerde tekst nog verschillende zaken corrigeren en aanvullen, hetgeen onder toezicht van de internuntius en hemzelf zal gebeuren. Ook kan men dan des te vlugger met een Nederlandse en Franse vertaling voor de dag komen. Ten slotte zullen de kosten veel lager zijn. Wat natuurlijk niet bij D’Alsace, maar wel in een particuliere brief van Hoynck te lezen staat, welke te Haarlem berust en door Cornelissen gebruikt is (blz. 26): met verspreiding van het *Monitum* bedoelde men ook, Rome voor een voldoende feit te stellen, zodat verlof tot het doen drukken van de *Historia Ecclesiae Ultrajectinae* moeilijk meer kon worden geweigerd.

Het *Monitum* is meer dan een foldertje met aanprijzende frasen. Hoynck zet in den brede uiteen wat hij in de *Historia* zoal „*explicat ... probat ... docet ... adducit ... narrat ... refert ... exponit ... commemorat*” en in de *Dissertationes* „*demonstrat ... refutat ... ostendit ... examinat*”, om tussendoor nog de betekenis der Monumenta te beklemtonen. 22 September 1724 zond zowel de Brusselse als de Mechelse prelaat een exemplaar toe aan de kardinaal-staatssecretaris, die 17 oktober zeer gunstig reageerde.

Intussen was de Propaganda, 17 september 1724, in vergadering bijeen geweest om te vernemen, dat Maiella, ongetwijfeld in ver-

---

Romam 4 Augusti 1724. — In de titel wordt geen melding gemaakt van de *Refutatio instrumenti appellationis*, maar wel van de *Assertio juris Ecclesiae metropolitanae Ultrajectinae*, de *Batavia sacra*, de *Justification*, het *Mémoire*, aliosque libellos plurimos Latino, Gallico et Belgico idiomate in hanc rem editos. Tenslotte heet het: Auctore N.N. (zie verder blz. 28).

band met zijn benoeming tot secretaris van de Breven op 24 juni, zich verontschuldigde, waarop men besloten had mons. Giacomo Lanfredini Amadori te vragen. De secretaris der Propaganda schreef dus in de loop der daarna volgende dagen verschillende brieven ²¹⁾. Aan Lanfredini, 20 september: de Paus keurt goed, dat hij zich met de revisie van Hoynecks boek belast; hierbij ontvangt hij het handschrift, twee vellen met opmerkingen van de internuntius, welke hij geheim moet houden, enkele misschien bruikbare „fogli di appendici” gemaakt door Désirant, — wat de secretaris hiermee bedoelt, is ons niet duidelijk, — de *Batavia sacra*, het *Mémoire* en meer recente publicaties van de Cleresie; alle onkosten, die van een secretaris inclus, worden gedragen door de Propaganda.

23 September deelde hij de internuntius mee, dat Hoynecks boek met behulp van zijn aantekeningen door Lanfredini zou worden gereviseerd. Via de kardinaal-staatssecretaris verzocht hij hem, 30 september, aan Hoyneck de dank van Z.H. over te brengen, en liet hij weten, dat nog niet beslist was, of en waar diens boek zou worden gedrukt. Deze bijzonderheden leest men ook in de brief, diezelfde dag, volgens een concept van de secretaris der Propaganda door de kardinaal-staatssecretaris aan D’Alsace gericht, wiens suggestie, kardinaal Fabroni voor de revisie te vragen, onuitvoerbaar wordt genoemd; dat de keuze op Lanfredini was gevallen, leest men er echter niet. In zijn antwoord van 20 oktober 1724 reageerde Spinelli door te zeggen, dat hij de dank van Z.H. aan Hoyneck zou overbrengen, van wiens werk hij zich alle goeds beloofde. D’Alsace schreef 3 november 1724, dat het *Monitum*, in Latijn en Nederlands verspreid, een wedloop had veroorzaakt van gegadigden voor het te verschijnen boek, dat hij Hoynecks supplement op zijn *Dissertationes* met instemming gelezen had en hoopte nu spoedig verlof te krijgen om met de druk te beginnen. Een week later, 10 november, stuurde Spinelli dit supplement toe (n. 19–24; p. 315–359) ²²⁾.

Zo heeft men dus in Rome het hele boek, behalve de *Monumenta* en de *Praefatio*, onder ogen gekregen. Van het eerste deel, de *Historia*, zegt Hoyneck, dat alle polemieek eruit geweerd is, maar ook, dat het slechts werd opgebouwd uit gegevens, die tezamen gevoegd de onhoudbaarheid van de thesis der tegenstanders bewijzen, als zouden zetel en kapittel van Utrecht onafgebroken zijn blijven voortbestaan. Deze *Historia* kan men zien als de resultante van een kritische bestudering der bronnen. De bronnen

²¹⁾ *Rom. bronnen* IV, n. 823.

²²⁾ *Rom. bronnen* IV, blz. 672, aant. 4.

heeft men voor zich in de 116 Monumenta. Het kritisch onderzoek ligt vervat in de 24 Dissertationes, de polemische kern van het boek. De hoofdstelling is, dat de hiërarchie van 1559 ten onder ging en de Hollandse Kerk dus als missiekerk moet worden beschouwd. Hieruit volgt dat er geen Utrechts kapittel meer bestaat, dat het door Rovenius opgerichte vicariaat pas sinds de moeilijkheden rondom Codde door diens partijgenoten het karakter van een kapittel kreeg toegedicht, dat er geen sprake kan zijn van enig recht op verkiezing van bisschoppen. De titels van Dissertationes 4, 7 en 11 zijn in formulering gelijk aan de drie dubia, door Van Erkel in zijn *Casus positio* van 1717 geformuleerd²³⁾ en door de Leuvenaars in hun *Resolutio* beantwoord. Hier last Hoynck dus zijn *Dissertatio de iuribus* in, welke D’Alsace reeds 7 en 21 maart 1721 naar Rome had gestuurd. De laatste Dissertationes, het supplement nl. ingeleid door die aparte Prologus en 10 november 1724 naar Rome geëxpedieerd, houden zich bezig met de recente gebeurtenissen van Steenovens verkiezing en consecratie tot bisschop. Een toegift vormt het geschrift van Lieven de Meyere tegen de Utrechtse acte van appèl. De toon van het hele werk is agressief polemissch.

Met nadruk verzekert Hoynck, dat hij steunt op de bronnen, niet op de literatuur. Hij doet dit in de Praefatio, waar hij het *Monitum* verdedigt tegen de hem in handschrift per post toegestuurde *Monitio* van Van Erkel. Op grond van die prospectus, en zich de tijd niet gunnend het boek zelf af te wachten, had de Delftenaar hem verweten, slechts de allang deugdelijk weerlegde argumenten te hanteren, „a famoso Patre Desirantio, Bonaventura Dijkio et Theodoro Cockio” naar voren gebracht, en het zelfs in buitensporigheden van Désirant te winnen: „subinde his excessibus meis ipsum Desirantium vincere”. Van Erkel doelt hier op het in 1715 verschenen boek *De Petro Codde* van Theodorus de Cock, en op de tegen hem zelf in de loop der polemiek rondom zijn „Protesten” gepubliceerde „Troostschriften” van Désirant en „Catholieke Brieven” van de Minderbroeder Bonaventura van den Dijk. Hoynck repliceert, dat hij slechts bij de bronnen te rade gaat en de genoemde auteurs nergens aanhaalt, behalve De Cock, die hij een enkele maal citeert. Wat speciaal Désirant betreft: als deze de stukken, waar de *Historia* op steunt, had gekend, zou hij hem, Van Erkel, wel hardhandiger hebben aangepakt: „Si vidisset Desirantius Instrumenta mihi suppeditata ... non habuisset te tam liberaliter”.

Hoynck heeft gelijk wanneer hij zegt Désirant nergens te ver-

²³⁾ *Rom. bronnen* IV, n. 423.

noemen, maar ongelijk mocht hij hiermee misschien willen suggereren, dat hij diens *Batavia vera*, waarover men hem de vrije hand had gelaten, ook niet gebruikte. Wij drukken in onze bijlagen enkele passages af, één uit de *Historia*, één uit de *Dissertationes*, die in dit verband uitzonderlijk welsprekend zijn. Wij voegen daaraan toe de eerste helft van de lijst der door Hoyneck als *Monumenta* gepubliceerde bescheiden. In de regel geeft hij bij elk document zijn vindplaats aan. Waar hij dit niet doet, heeft men in negen van de tien gevallen met een aan Désirant ontleende tekst te doen. Deze eerste helft loopt tot n. 68, d.w.z. tot het jaar 1665, omdat Désirant voor de latere jaren, tot 1725, Hoyneck niet meer van dienst kon zijn. Désirants verzameling telt 67 nummers; hiervan nam Hoyneck er 38 over, eventueel met inleidende zinsnede of opschrift erbij. De rest viel buiten zijn belangstelling als betrekking hebbend op Haarlem. Want Hoyneck was van mening, en in Rome dacht men er ook zo over, dat het Haarlems kapittel, wjl het sinds het pauselijk verbod van 1703 geen jurisdictie meer had uitgeoefend, nu niet moest worden hard gevallen over gedragingen uit het verleden. De stukken van Désirant waren alle uit het archief der Propaganda afkomstig en nog nooit gepubliceerd. Naast de 38 aan Désirant ontleende, ontmoet men bij Hoyneck geen andere Romeinse bronnen daterend van vóór 1665. Wanneer hij dan ook in zijn opdracht en Praefatio van hem door D'Alsace uit het archief der Propaganda bezorgde en in zijn boek afgedrukte documenten spreekt, kan hij slechts doelen op de bescheiden van na 1665, waar geen vindplaats bij vermeld staat. Tenzij kon worden aangetoond, dat Hoyneck ook de *Batavia vera* zelf door tussenkomst van D'Alsace ter beschikking had gekregen. Dan zou van al zijn Propaganda-stukken met een zekere welwillendheid kunnen worden gezegd, dat hij ze, tot op variërende hoogte, aan D'Alsace te danken had.

Gezien de onmogelijkheid twee dingen tegelijk te zeggen, moeten wij hier, maar dan ook onmiddellijk, de indruk corrigeren, als zou Hoyneck per slot van rekening toch maar een vulgaire plagiator geweest zijn. De tekstparallellelln, die in de bijlagen staan afgedrukt, en waaraan nog wel andere, minder omvangrijke, konden worden toegevoegd, dienen slechts tot bewijs, dat Hoyneck de *Batavia vera* gebruikt heeft; dat hij dit deed zonder haar te vermelden, was een vrijheid, welke men zich in die dagen vlotter veroorloofde dan in de onze toelaatbaar zou zijn; in dit opzicht was hij kind van zijn tijd. Die tekstparallellelln illustreren ook hoe gemakkelijk men toen placht om te springen met andermans litteraire eigendom; „placht”, want het is wel niet nodig nader te demonstrenen, dat Hoyneck ook in dit opzicht kind van zijn tijd

was. Vluchtig, al te vluchtig, heeft hij zich afgemaakt van wat hem bijkomstig leek. Die tekstparallelismen hebben dan ook slechts betrekking op de vorm, niet op de inhoud. In de door een verblijf van enkele maanden in Holland onderbroken drie jaar, dat Hoynck, volgens het getuigenis van D’Alsace, zes à zeven uur per dag, met vrijstelling van andere plichten, zeer tot ongerief van zijn superieur en tot schade van zijn gezondheid, aan het boek is bezig geweest, heeft hij waarlijk wel iets beters gedaan dan Désirant te plunderen.

Als wetenschappelijk werker was hij zelfstandig genoeg om Désirant voor zijn opinies en bewijsvoering niet nodig te hebben; eigenlijk had hij de *Batavia vera* alleen maar nodig om de daar verzamelde documenten, welke hij dan ook, zowel in zijn *Historia*, als in zijn *Dissertationes*, voor honderd procent tot hun recht heeft gebracht. Door zijn geschrift tegen de Leuvense *Resolutio* uit 1717 was hij al voldoende met de problemen rondom de Utrechtse Kerk vertrouwd geraakt, vóór hij dit boek in handen kreeg. Had hij zich er de tijd voor gegund, hij was zeer wel in staat geweest een eigen hoofdstuk te schrijven over de invoering van de kerkelijke hiërarchie van 1559. Dat hij niet de eerste de beste was, bewees hij trouwens met zijn reeds vroeg geprezen *Analecta Belgica ... ad historiam scissi Belgii potissimum attinentia*, in zes delen anno 1743 te Den Haag verschenen. Wij doelen hier minder op oorspronkelijkheid, — waar men in die tijd nog weinig oog voor had, — dan op eruditie en acribie. Hoyncks eruditie blijkt vooral uit de bronnen en schrijvers, die hij wél met naam en toenaam citeert, en die men tevergeefs bij Désirant zou zoeken. Zo verwijst hij in zijn *Historia* herhaaldelijk, voor de beginperiode, naar Havensius, Bor, Hooft, en, voor de latere jaren, naar de *Causa Quesnelliana*, De Cock, Codde’s *Denuntiatio*, enz. In de polemische *Dissertationes* voert hij het *Corpus iuris*, Baronius, Platina, Thomassinus, Martène, Morin, Zabarella en andere auteurs ten tonele. Deze *Dissertationes*, volgens Hoyncks bedoeling de kern van zijn boek, zijn inderdaad doorwrochte verhandelingen, waarin hij zijn kritisch kunnen en rijke belezenheid volledig ontplooit. Dit alles zou eens ex professo onderzocht moeten worden, hetgeen evenzeer geldt voor Van Erkel en diens vroege bestrijder Pieter Govarts, voor de *Batavia sacra*, de *Historia episcopatum*, de Nederlandse vertalingen daarvan, voor het *Mémoire* en Varlet, en nog wel meer polemisten en geschiedschrijvers rondom het Utrechtse schisma. Het betreft hier niet alleen kerkrechtelijke en leerstellige vraagstukken van algemene aard, als het primaat van de Paus en de monarchische constitutie van de Kerk, maar ook problemen uit de vaderlandse geschiedenis, als het ius de non evocando, het recht van placet, de bevoegdheden

van de middeleeuwse en de moderne kapittels, en meer dergelijke „libertés de l'Église batave”. Waar hebben onze Nederlandse auteurs, pro en contra, hun stellingen en documenten, hun bewijzen en interpretaties vandaan?

Honni soit qui mal y pense, als wij hier automatisch aan iets in het genre van *L'Élément historique* denken. Wanneer de inter-confessionele polemiek, die toch primair bijbels was, nog zo'n brede marge liet voor allerhande historisch materiaal, hoeveel te meer mag men dit dan niet verwachten bij de overwegend binnenkerkelijke controversen rondom dat idealiserend fixisme ten aanzien van leer en leven der oud-christelijke Kerk, in jansenistische, maar niet minder in gallikaanse en episcopalistische kringen standvastig beleden? Dit is de achtergrond van de strijd voor en tegen Utrecht: twistgeschrift op nationaal niveau, dat op zijn afhankelijkheid van de internationale litteratuur dient beproefd te worden. Studies als die van Van Bilsen, Martimort en Weiler²⁴⁾ kunnen hier de weg reeds wijzen. Pas in het kader van zulk een breed opgezet onderzoek zal het mogelijk zijn Hoyneek met zijn verdiensten en feilen volledig te waarderen.

Nog vóór Hoyneeks supplement op zijn werk, 10 november 1724, door de internuntius naar Rome werd gestuurd, had Ansidei, de assessor van het H. Officie, zich, 8 november 1724, mede namens Désirant bij de kardinaal-staatssecretaris over de publicatie van het Mechelse *Monitum* beklaagd. Beiden hebben de indruk, of geven dit voor, als zou daarin het verschijnen van de *Batavia vera* aangekondigd worden. Zij formuleren hiertegen de volgende bezwaren: dat dit werk, geschreven ter voorlichting van de Congregatie, zoals het daar ligt niet voor de druk bestemd is; dat het toch niet aangaat, het te publiceren buiten degenen om, die er het materiaal voor bijeen brachten; dat zij zelf voornemens zijn het alsnog, omgewerkt en aangevuld, ter perse te leggen.

In aansluiting hierbij redigeerde Désirant, vermoedelijk diezelfde dag, een reeks van 15 *Riflessioni*, d.w.z. korte aantekeningen bij enkele zinsneden uit het *Monitum*²⁵⁾. De tekst van de *Historia* zelf heeft hij niet onder ogen gehad. Deze bevond zich toen bij

²⁴⁾ B. van Bilsen, O.F.M., *De invloed van Zeger Bernard van Espen op het ontstaan van de Kerk van Utrecht*, Den Haag 1944; A. Martimort, *Le Gallicanisme de Bossuet*, Parijs 1953; A. Weiler, *Hollandse Missie of Hollandse Kerk. Een onderzoek naar de ideologische achtergronden van de strijd tussen de Cleresie en de Romeinse Curie, 1702-1703*, in *Archief voor de geschiedenis van de katholieke Kerk in Nederland IV* (1962) 185-231.

²⁵⁾ *Rom. bronnen IV*, blz. 689, aant. 1. — Wij danken Mevr. Dra E. M. R. van Kessel-Schulte, die voor ons in het archief der Propaganda het een en ander wilde verifiëren en ons een copie bezorgde van de *Riflessioni*.

Lanfredini. Het zou wel interessant geweest zijn, Désirants oordeel te vernemen b.v. over Hoyncks eerste hoofdstuk, dat in het vanuit Brussel toegestuurde handschrift precies eender luidt als in de druk, en door ons als bijlage werd opgenomen. Waarschijnlijk zou zijn oordeel gunstiger geweest zijn dan het onze. In de *Riflessioni* legt hij althans trouw ten opzichte van het voorbeeld als maatstaf aan voor lof en blaam, niet ziende, of zich ontveinzend, dat Hoynck de *Batavia vera* allermintst als zijn model beschouwde en hem een veel breder doel voor ogen stond, het schrijven nl. van een complete *Historia*. Op enkele plaatsen zegt Désirant, bij wijze van goedkeuring, dat Hoynck „satis plausibiliter insequitur ordinem Bataviae verae”, of iets dergelijks. Maar de dominant is afkeurend: Hoynck misvormt de *Batavia vera* door er allerhande overbodigheden aan toe te voegen, „quae nihil ad praesentem causam faciunt”, hetgeen wel een keer of tien herhaald wordt. Het boek zal dus blijken slecht gecomponeerd en onleesbaar te zijn. Wanneer èn het *Monitum*, èn het misbruik, dat de Utrechtenaars inmiddels van Hoyncks treuzelen, 17 maanden lang!, hebben gemaakt, thans dwingen met iets voor de dag te komen, dan mag dit in geen geval het aangekondigde werk zijn. Daarom is het nu wel het beste, onmiddellijk, in de tijd van een week, de *Batavia vera*, — die enkele zaken bevat, welke beter achterwege blijven, maar van de andere kant terecht Haarlem in het onderzoek betreft, — te herzien en op korte termijn te publiceren, om t.z.t. de meer langademige *Historia*, na grondige revisie, te laten volgen. Désirant was dus volstrekt niet tevreden over de manier, waarop Hoynck met zijn werk omsprong, een gemoedsgesteltenis, waarin, om de een of andere reden, te zijnen opzichte ook de Mechelaar verkeerde, die, gelijk men zich zal herinneren, zijn redactie liever niet aan Désirant ter verbetering wilde toevertrouwd zien.

De „causa praesens”, waar Désirant herhaaldelijk op neerkomt, en die hem, blijkens de aanhef van het stuk, zijn *Riflessioni* ingaf, was de 15 oktober 1724 voorgevallen consecratie van Steenoven tot bisschop. Deze belangrijke gebeurtenis betekende de voltrekking van het Utrechtse schisma. Zij was, waarschijnlijk door een brief van Munnixhoven d.d. 20 oktober 1724, Désirant ter kennis gekomen, die zich toen onmiddellijk, 8 november 1724, bij monde van Ansidei tot de kardinaal-staatssecretaris had gewend. Het ontstellende nieuws moest wel de nodige bedrijvigheid in diverse bureaux van de Curie te weeg brengen. Zo heeft ook Désirant, waarschijnlijk dezelfde dag dat hij zijn *Riflessioni* schreef, een advies hieromtrent samengesteld. Hij wijst o.a. op de allerdringendste noodzaak nu onverwijld het publiek in te lichten door middel van een boek, dat zich tot het wezenlijke beperkt, om daarna, ter

weerlegging van de *Batavia sacra*, de zaak meer in den brede te behandelen, waarvoor dan de *Batavia vera* zou kunnen dienen. Ofschoon het voorstel betreffende dit werk er enigszins anders geformuleerd staat dan in de *Riflessioni*, dit advies bewijst toch wel, dat Désirant iedere gelegenheid aangreep om alsnog een lans te breken voor publicatie van zijn pennevrucht.

Naast de bisschopsconsecratie van Steenoven, is ook de gezamenlijke interventie van Ansidei en Désirant op de vergadering der Propaganda van 24 november 1724 ter sprake gekomen. Besloten werd, aan een commissie van vier het antwoord over te laten op de vraag, of men naar aanleiding van het *Monitum* Hoynecks werk in zijn geheel het licht zou doen zien, dan wel nu direct in een samenvatting, mettertijd gevolgd door een meer omvangrijk volume. Wat de structuur aangaat was dit Désirants voorstel. Hijzelf echter was niet in de commissie benoemd. Hiervan maakten deel uit de prefect en de secretaris der Propaganda, Ansidei en Lanfredini. Het resultaat van hun overleg is slechts uit het verloop der gebeurtenissen bekend. De *Batavia vera* blijkt wel definitief van de baan te zijn. Het is niet meer dan een veronderstelling, dat Désirant zijn laatste levensmaanden, — hij zou 2 maart 1725 sterven, — bezig is geweest met de omwerking van zijn boek, waaruit hij dan alles wat beter niet kon worden gepubliceerd zal verwijderd hebben, en dat hij de aldus veranderde tekst „velut memoriale magistri defuncti” voor Munnixhoven te Amsterdam heeft bestemd, waarschijnlijk met het verzoek, of minstens in de hoop, dat deze voor publicatie zou zorgen. De ontdekking van het exemplaar-Backhuysen kon dus wel eens een nieuwe redactie van de *Batavia vera* aan het licht brengen, verschillend van die, welke men in het exemplaar-D’Alsace voor zich heeft.

Omstreeks diezelfde tijd, november–december 1724, moet tot Hoyneck zijn doorgedrongen, dat er in Rome iets gaande was rondom zijn werk. Hij schreef erover aan de internuntius: men zou daar van mening zijn, dat het boek beter niet ineens, doch in de vorm van kleine verhandelingen uitkomt. Hiertegen stelde hij, 19 december 1724²⁶⁾, een pleidooi samen voor de publicatie van zijn integrale *Historia* ineens, dat via D’Alsace kardinaal Fabroni bereikte. Ook de internuntius verzette zich, 22 december 1724, tegen een dergelijk plan: partiële tractaatjes, dit is tot dusver wel gebleken, maken weinig indruk; nu er eindelijk een werk tot stand kwam, dat het optreden van de Utrechters tegelijkertijd van de historische, theologische en kerkrechtelijke kant benadert,

²⁶⁾ *Rom. bronnen* IV, blz. 697, aant. 1.

lijkt het ondoelmatig dit te gaan verbrokkelen; daarenboven is het reeds als zodanig aangekondigd en zou men zich belachelijk maken door thans met een of ander onderdeel voor de dag te komen. Er kan eventueel iets geschrapt of toegevoegd worden, maar Hoyncks boek dient als eenheid onaangetast te blijven en zo spoedig mogelijk voor een ieder bereikbaar te zijn.

Intussen was Lanfredini sinds september 1724 op last van de Propaganda met de revisie van de Mechelse *Historia* bezig. Hij moet, toen hij eind november in de commissie van vier benoemd werd, al een heel eind gevorderd zijn geweest. Met zijn opdrachtgevers, de prefect en de secretaris der Propaganda, maakte hij in die commissie de meerderheid uit; Ansidei kan zich slechts bereid hebben verklaard het resultaat af te wachten. Weldra zou Lanfredini een veel ernstiger bedreiging voor Hoynck blijken te zijn dan Désirant ooit geweest was. Reeds 10 februari 1725 begon de secretaris zijn werk aan de kardinalen der Congregatie per partes toe te zenden: de prefect, Ansidei en hij zelf, — d.w.z. alle leden der commissie, — vinden het uitstekend. De vergadering der Propaganda van 23 februari 1725 was eenstemmig van oordeel, dat het een heel ander en veel beter boek was dan dat van Hoynck, en vroeg zich af, of dit nog wel daarnaast kon verschijnen, zonder goedkeuring dan natuurlijk van Rome, d.w.z. niet gedekt door het gezag der Congregatie. Had deze de *Batavia* van Désirant, die min of meer schreef voor het H. Officie, niet als definitief beschouwd en haar vertrouwen geschonken aan de beschermeling van D'Alsace, thans was haar gunst volledig overgegaan op haar eigen pupil, Lanfredini.

Het ligt niet op onze weg, tot in details over Lanfredini's boek te spreken. Men kan hier Cornelissen, Jadin en *Romeinse bronnen*, deel IV, op na lezen. Maar enige kennis ervan is nodig om het verschijnen van Hoyncks *Historia* in zijn juiste omgeving te plaatsen. De internuntius moest, zonder iemand erin te kennen, de copy onmiddellijk op kosten van de Propaganda ter perse leggen, en daarna D'Alsace inlichten. Hij vond een drukker, die het werk voor eigen rekening nam en reeds in juni klaar was. Zo verscheen dan, anoniem, bij Frans Foppens te Brussel en Willem Metternich te Keulen, de *Historia de rebus Ecclesiae Ultrajectensis a tempore mutatae religionis in Foederato Belgio, monumentis antiquis roborata variisque dissertationibus illustrata*. Men herkent hier zonder meer Hoyncks driedeling en titel. De *Historia de rebus* is de *Historia Ecclesiae*, maar sterk in omvang gereduceerd. Het zou zeker leerzaam zijn de beide boeken eens nauwkeurig met elkaar te vergelijken, hetgeen nog niet gebeurd is, ofschoon men ze in onze streken waarlijk niet met een lantaarntje hoeft te zoeken. Hoynck kon

Lanfredini moeilijk anders dan als plagiator zien. Uit zijn particuliere correspondentie, berustend in het bisschoppelijk archief te Haarlem, bracht Cornelissen aan het licht, dat hij nochtans, met pijn in het hart, de proeven van zijn rivaal corrigeerde.

Wanneer precies D'Alsace Van der Elst, die ook voor eigen rekening werkte, order gaf Hoyneck te gaan zetten, weten wij niet, maar dit zal wel geweest zijn zodra hij vernam, dat Lanfredini ter perse was. Het in drieën naar Rome gestuurde handschrift heeft hiervoor geen dienst gedaan; dit bevindt zich nog steeds, zó als het is opgestuurd, in het archief der Propaganda, benevens de ongebruikte copie met brede marge van de eerste zending, gemaakt ten gerieve van Maiella. Die Mechelse papieren hebben hun eigenlijke doel gemist, want Romeinse correcties zijn er niet op gevolgd; maar Lanfredini was er goed mee. Van der Elst had een andere copy voor zich, welke Rome niet onder ogen had gekregen. Dit laatste zal Hoyneck wel niet boven mate hebben betreurd. Hij kon nu des te vrijer zijn tekst aanvullen, zelfs met de meest recente bijzonderheden, gelijk de verkiezing van C. Barchman Wuytiers tot aartsbisschop van Utrecht op 12 mei 1725 (Diss. 24, p. 358).

Toen in Rome bekend werd, dat de *Historia Ecclesiae* gezet werd en hierdoor het debiet van de *Historia de rebus* schade leed, wijl het vooruitzicht binnenkort het hele werk in handen te kunnen hebben menigeen ervan weerhield het résumé te kopen, kwam het bevel af de opdracht aan Van der Elst, waartoe nooit verlof was gevraagd of gegeven, ongedaan te maken. In een uitvoerig schrijven van 4 oktober 1725 verklaarde D'Alsace, waarom dit eenvoudig onmogelijk was. Hiervoor is men gewichtig; 8 december liet de kardinaal-staatssecretaris weten, dat het boek kon verschijnen, doch op naam van de auteur en zonder Romeins imprimatur. D'Alsace verlangde niet beter; hij dankte 28 december: het boek is afgedrukt, met naam van de schrijver, opdracht aan hemzelf, en [zeer uitvoerige] goedkeuringen van de bisschoppen van Brugge, Roermond en Leperen, alsmede van de deken en de penitencier zijner kathedrale kerk; over vier dagen zal hij enkele exemplaren toezenden. Hoyneck had dus wel alle reden om een opdracht te schrijven die klinkt als een klok. Zo is het dan kunnen gebeuren, dat in hetzelfde jaar, in dezelfde streek twee boeken verschenen over dezelfde stof, waarbij het plagiaat voorafging aan het origineel.

Ten besluite nog een enkel woord over plagiaat en geestelijke eigendom. Vergeleken bij de opvattingen hieromtrent uit de XVIIe eeuw ²⁷⁾, was er in de XVIIIe weinig veranderd. Door zijn

²⁷⁾ Vgl. P. Polman, O.F.M., *Stalpart en zijn „Roomsche Reijs”*, Tilburg 1938, 111-117.

boek op de markt te brengen gaf de auteur het praktisch zonder enige beperking prijs, inclusief zijn recht op vorm en inhoud. Door ervoor te betalen kreeg de koper het boek in volledige eigendom en kon hij er praktisch mee doen wat hij wilde, behalve het herdrukken, want, was de auteur vogelvrij, de drukker wist zich door zijn privilege beschermd. Het werk van de pers woog voor de wet zwaarder dan het werk van de hersens. Evengoed als het bedrukte vel was de geestelijke inhoud ervan koopwaar. Overigens zag men de geestelijke inhoud niet in oorspronkelijkheid, voorstellingswijze, belichting, synthese, — toen nog nauwelijke gangbare begrippen, — maar in concrete gegevens: feiten, vaststellingen, documenten, waarvan men als van even zoveel zelfstandige grootheden een optelsom kon maken. De waarde van een boek werd bepaald door zijn bruikbaarheid hic et nunc. Binnen het kader van het polemisch genre, dat ons bezig houdt, betekende dit, dat men in een boek argumenten zocht, of materiaal geschikt voor argumenten, om er de tegenstander mee te kunnen aftuigen, ontmaskeren, belachelijk maken, tot zwijgen brengen, want aan de idee dat men hem misschien zou kunnen winnen was men nog lang niet toe. De vraag in hoeverre een boek kon helpen om zich de meerdere te tonen in het debat, was belangrijker dan de vraag wie er de auteur van was. Een gedachte ongetwijfeld uit de geesteswereld van de *Imitatio Christi*, maar dan toch duchtig geadapteerd. Geen gevoeliger controlemiddel voor het vaststellen van afhankelijkheid tussen schrijvers dan hun bewijsvoering en het daarbij gebruikte materiaal.

In deze sfeer leefden ook onze dramatis personae. Het zou Hoyncks wetenschappelijke naam niet boven mate geschaad hebben, had men hem erop betrappt Désirant hier en daar te hebben overgeschreven. De benadeelde zelf zou daar vermoedelijk helemaal niet zo ongelukkig onder geweest zijn, misschien zelfs integendeel. Het verzwijgen van Désirants naam kon Hoynck ternauwernood als een gebrek aan loyaliteit zien en zou hem wel door niemand zwaar zijn aangerekend. Niet het exposé van zijn zegsman interesseerde hem, maar diens nu beschikbaar gestelde documenten: bouwstenen, waarmee hij zelf een argumentenconstructie zou gaan optrekken. Ook was de bezorgdheid van D'Alsace om publicatie van Désirants werk door Backhuysen te voorkomen, wel op de eerste plaats aan economische overwegingen toe te schrijven: nog weer een nieuw, een derde!, boek over dezelfde stof kon de afzetmogelijkheden van Hoyncks *Historia* aanmerkelijk schaden.

De soevereine vrijmachtigheid, ten slotte, waarmee de Propaganda Désirants werk aan Hoynck, en diens werk weer aan Maiella en Lanfredini toeweest, laat zich wel verklaren uit de omstandig-

heid, dat zij hen allen van zich afhankelijk wist. De Propaganda fourneerde uit haar eigen archief het materiaal, waarop de een na de ander zijn krachten beproefde, zij behield zich het eindoordeel over het resultaat daarvan voor, en was, wanneer dit gunstig uitviel, bereid de drukkosten te dragen. Zij nam in zekere zin Désirant van het H. Officie en Hoyneck van D'Alsace over, en koos zelf, eerst Maiella, weldra Lanfredini tot medewerker uit. Zij heeft de aangelegenheid van het komende boek, wie er ten slotte dan ook de auteur van zou blijken te zijn, als een eigen aangelegenheid behandeld, als een in haar opdracht ondernomen werk.

Dit nu impliceerde, naar het schijnt, anonimiteit. Het was, en is, bij kerkelijke en burgerlijke bestuursinstanties regel, dat ambtelijke stukken, ook al dragen ze onmiskenbaar het geestesmerk van wie ze samenstelde, naamloos op gezag van die instantie worden gelanceerd. Hier betrof het weliswaar geen ambtelijk stuk in de strikte zin van het woord, maar toch een dat slechts kon worden gemaakt door wie in dienst stond van de Curie, in casu het H. Officie of de Propaganda. Dit gold van Désirant, die dus zijn *Batavia vera*, zo niet direkt in opdracht, dan toch met behulp van de Curie geschreven, presenteerde als werk van een zekere N.N. Dit gold van Lanfredini, die alleen uit de Romeinse archieven als auteur wordt gekend van de anoniem verschenen *Historia de rebus*. Dit gold echter in veel minder mate van Hoyneck, die geen beambte was van de Curie en wiens verplichtingen aan haar alle liepen over D'Alsace. En zelfs in het oog van Romeinse functionarissen telde een kardinaal toch altijd nog als „quelqu'un”. Hoyneck mocht de hemel danken dat hij, toen zijn schaal in de Eeuwige Stad langzaam maar zeker steeg, op zulk een eminente beschermheer mocht rekenen, om haar enigszins te „troosten”, ook zonder „stalen kling”. Gevolg hiervan was, dat de verplichte anonimiteit, waaronder ook hij als auteur van de *Historia Ecclesiae* zou zijn schuil gegaan ²⁸⁾, terugweek voor verplichte publicatie onder eigen naam. Hoe hij tegenover eerstgenoemde vorm van openbaarmaking stond, valt moeilijk precies te zeggen, maar dat hij laatstgenoemde als een zware teleurstelling incasseerde, komt ons niet zeer waarschijnlijk voor. Wat nu juist niet als bijzonder gunstbewijs was bedoeld, zal hij als een geestelijke bevrijding hebben ervaren.

---

²⁸⁾ Zie boven, blz. 16, aant. 20.

BIJLAGE I
(zie boven blz. 20)

Hoynck, *Historia*.

Articulus I. De erectione novorum episcopatum in Belgio.

Carolus V, Romanorum Imperator et Hispaniarum Rex Catholicus, Belgicas Provincias, a diversis olim principibus ac dynastiis occupatas, haereditario jure primus tenuit omnes auxitque usque ad septemdecim. Ex illis una est Dominium Ultrajectinum. In hac civitate sedes fuit episcopalis magni nominis, foundationis antiquae. Episcopus tam saeculari quam ecclesiastica potestate a multis retro temporibus gavisus est, donec Henricus Bavarus episcoporum Ultrajectinorum LVIII, inita cum Carolo pactione, saeculare illi imperium cessit, contentus deinceps ecclesiastico. Cessionis tabulae datae ac signatae fuerunt die vigesima prima mensis Octobris anno 1528. Abdicati imperii causas inquirere, nihil attinet.

Volgt een alinea over het tegelijker-tijd afstaan van het verkiezingsrecht.

Mirum videri debet, quod in tot Provinciis olim divisis, in quibus plurimae civitates, oppida, pagi, et populus numerosissimus, paucissimi reperirentur episcopi, et hi ne integro quidem Belgio praeesent ecclesiastica jurisdictione. Sed cum singulorum principum angustior esset potestas et minor quoque voluntas procurandi antistitem proprium, pleraque vasti Belgii loca suberant episcopis vicinis, indigenis quidem, sed quos proceres et magistratus nationales in multis habebant peregrinos, frangebantque regendi auctoritate.

Désirant, *Batavia*.

Distinctio I. De novorum in Belgio archiepiscopatum et episcopatum suffraganeorum erectione.

Imperator Carolus V fuerat primus qui Belgii Provincias, olim a diversis principibus ac dynastiis occupatas, hereditario iure tenens auxerat usque ad septemdecim. Ex illis una fuerat Dominium Ultrajectinum, cuius episcopus tam saecularem quam ecclesiasticam ex antiquis temporibus potestatem gesserat, donec Henricus II Bavarus, qui episcoporum quinquagesimus octavus erat, inita cum Carolo pactione, illi saeculare dominium cessit, contentus ecclesiastico. Cessionis tabulae datae ac signatae fuerunt die vigesima prima Octobris anno 1528.

Non mirum, quod in tot Provinciis olim divisis plurimae extiterint civitates, oppida et pagi, episcopi vero paucissimi, dum singulorum dominantium angustior esset potestas et minor quoque voluntas procurandi antistitem indigenam, ita ut pleraque vasti Belgii loca in spiritualibus subessent episcopis vicinis, quos proceres et magistratus nationales in multis habebant peregrinos, frangebantque regendi auctoritate.

In haereditariis tamen Caroli ditionibus extiterant episcopatus quatuor, Cameracensis, Atrebatensis, Tornacensis et Morinensis, quorum antistites suffraganei fuerunt archiepiscopi Rhemensis in Galliis, prout quintus episcopatus Ultrajectinus metropolitico jure suberat archiepiscopo Coloniensi.

Lutheri haeresis orta fuerat in Germania anno 1517, creveratque in varias sectas, quas novitatis amor et liberioris vitae licentia facile dispergebat in proximas regiones, clandestinis quoque conatibus totum fere Belgium invasura. Quin etiam dirae novitatis patroni in Germania venerant ad arma magnamque rebus catholicis stragem intulerant, donec Imperator armis arma frangens, capto Joanne Saxoniae duce et Philippo Hassiae lantgravio, unius anni bello rem confecisse videbatur.

Anno 1548 in Belgium reversus Carolus cogitabat de resignandis Provinciis Belgicis in filium Philippum, quem ex Hispaniis evocatum per aestatem anni 1549 in Belgii civitatibus inaugurari fecit. Interea vero certior factus, quod Germani ab initae concordiae pactis recederent et in pristinos errores relaberentur, ipse quidem anno 1550 sub finem mensis Maii iterum e Belgio in Germaniam profectus est. Expertus vero quod grande malum, cui extinguendo Augustana Comitias in Kalendas Junias indixerat, irrepsisset in plures Belgii partes, providendum credidit gravissimo edicto contra haereticos per Belgium promulgato, et in singulis Provinciis constituit Inquisitores

In haereditariis tamen Caroli V ditionibus extiterant episcopatus quatuor magni nominis, antiquae foundationis, 1° Cameracensis, 2° Atrebatensis, 3° Tornacensis, 4° Morinensis. Et hi quatuor suffraganei fuerant archiepiscopatus Rhemensis in Galliis siti, quemadmodum quintus episcopatus Ultraiectinus erat suffraganeus archiepiscopatus Coloniensis.

Lutheri haeresis orta in Germania fuerat anno 1517, creveratque cum subdivisionibus in varias sectas, quas curiositas novitatis et amor libertatis (licentiam dicere debui) nimis facile dispergebat in proximas regiones, palam Galliarum partes occupans non exiguas, et clandestinis conatibus invadens fere totum Belgium. Quin etiam dirae novitatis patroni in Germaniis venerant ad arma magnamque rebus catholicis stragem intulerant, donec Imperator armis arma frangens, capto Joanne duce Saxoniae et Philippo landtgravio Hassiae, rem uno anno confecisse videbatur.

Anno 1548 in Belgium reversus cogitabat de resignandis Provinciis in filium Philippum, quem ex Hispaniis evocatum per aestatem anni 1549 in Belgii civitatibus inaugurari fecit. Interea vero certior factus, quod Germani a compositae concordiae pactis recederent et pristinos errores resumerent, ipse quidem anno 1550 sub finem mensis Maii iterum e Belgio in Germaniam profectus est. Expertus vero quod grande malum, cui extinguendo Augustanas Comitias in Kalendas Junii indixerat, irrepsisset in plures Belgii partes, providendum credidit gravissimo edicto contra haereticos per Belgium promulgato, et in singulis Provinciis constituit Inquisitores

haereticae pravitatis. Pluries id factum fuerat in Hispaniis, ubi valebat remedium Inquisitionis olim institutae, dum ea erat refractoriorum paucitas atque impotentia, ut Catholicorum multitudine facile comprimeretur. Tanta vero, inscio principe, Novatorum in Belgio creverat multitudo, etiam inter proceres et magistratus, ut religionis servandae remedium jam ejusdem destruendae occasio fieret.

Caesar quoque in Germania non invenit quod optabat. Novatores enim resumpserant arma, quae ut cum minori malo ponerentur, opportunum visum fuit consentire in Tractatum Passaviensem; et ipse post infelicem obsidionem Metensem iterum in Belgium reversus, cum majori dolore didicit, Inquisitionis tribunal obesse potius quam prodesse, conniventia enim et dissimulatione praetorum ac regionum praefectorum haeresis in dies vires sumebat.

Annus agebatur 1553, quo et alia calamitas non contemnendam Belgii partem afflixit. Antiqua enim civitas Morinorum, cui vulgare nomen erat Teruana, in finibus Artesiae sita, acta fuerat in seditionem. Illius episcopus, nomine Franciscus de Créqui, anno proxime superiore obierat, nullum habiturus successorem, nam ipsa civitas, ejusdem Caesaris jussu, funditus est eversa, et emanavit Chronicon: *Deleti Morini*.

Tunc de novis episcopatibus toto Belgio erigendis, qui ordinaria in partibus iura darent, cogitari coeptum est missique ac deputati scrutatores, qui negotio diligenter incumbere, novarum dioecesium limites distribuerent et episcopatum dotes aliaque necessaria et congrua praepararent.

haereticae pravitatis. Pluries [id factum] fuerat in Hispaniis, ubi valebat remedium Inquisitionis olim institutae, dum ea erat refractoriorum paucitas, ut Catholicorum multitudine facillime comprimeretur. Tanta vero, catholico principe inscio, Novatorum in Belgio serpebat multitudo, etiam inter proceres et magistratus, ut remedium religionis servandae verteretur in occasionem destruendae.

Caesar quoque in Germania non invenit quod optabat. Recidivi enim arma resumpserant, quae ut cum minori malo ponerentur, opportunum fuit consentire in infaustum Tractatum Passaviensem; et ipse post infelicem obsidionem Metensem iterum in Belgium redux, cum majori dolore didicit Inquisitionis tribunal non prodesse, sed obesse, conniventia enim ac dissimulatione praetorum et regionum praefectorum haeresim in dies vires sumere.

Annus agebatur 1553, quo et alia calamitas non contemnendam Belgii partem affligebat. Antiqua enim civitas Morinorum, cui vulgare nomen erat Teruana, in finibus Artesiae sita, acta fuerat in seditionem. Illius episcopus nomine Franciscus de Créqui, anno proxime superiori obierat, nullum habiturus successorem, nam ipsa civitas, ejusdem Caesaris iussu funditus est destructa, et emanavit Chronicon: *Deleti Morini*. 1553.

Tunc de novis episcopatibus toto Belgio erigendis, qui ordinaria in partibus iura darent, cogitari coeptum est missique ac deputati scrutatores, qui negotio diligenter incumbere, novas dioecesium distributiones et episcopatum dotes aliaque necessaria et congrua praepararent.

Caesar autem laboribus fractus sese quieti dare constituens, anno 1555 Belgicas Provincias ac regna sua omnia transtulit in filium Philippum, praesentibus Bruxellae Belgii Ordinibus, quibus nihil aequè commendabat atque constantiam in fide catholica, si quiete feliciterque vivere, nec omnia perturbari sursumque deorsumque verti ac denique ad extremas calamitates redigi vellent. Rebus ita constitutis circa Kalendas Septembres anno 1556 in Zelandiam proficiscitur et commodum propitiumque nactus ventum mari se commisit ac filio Philippo valedixit verbisque postremis ei conservationem religionis catholicae et negotium novorum episcopatum instituendorum commendavit.

Optatam erectionem Carolus V nec vidit, nec audivit. Ipse enim anno 1557 in Hispania pientissime obiit, et Philippus II erectionis bullam, quae incipit *Super universas orbis Ecclesias*, a Paulo IV, Romano Pontifice, anno 1559 IV Idus Maii datam, impetravit.

Erecti sunt novi...

Caesar autem laboribus fractus sese quieti dare constituens, anno 1555 Belgium et omnia regna resignavit in filium Philippum, praesentibus Bruxellae Belgii Ordinibus, quibus nihil aequè commendabat atque constantiam in fide catholica, si quiete ac feliciter vivere, nec omnia perturbari sursum deorsumque verti, et denique ad extremas calamitates redigi vellent. Rebus ita constitutis anno 1556 circa Kalendas Septembris in Zelandiam profectus est et commodum propitiumque navigandi ventum nactus, regi filio Philippo II valedixit verbisque postremis ei conservationem religionis catholicae et novorum episcopatum instituendorum negotium iterum serio commendavit.

Optatam erectionem Carolus V nec vidit, nec audivit. Ipse enim anno 1557 in Hispania pientissime obiit, et Philippus II erectionis bullam, quae incipit *Super universi orbis Ecclesias*, a Paulo IV, Romano Pontifice, anno 1559 IV Idus Maii datam, impetravit.

Novi archiepiscopus....

BIJLAGE II
(zie boven blz. 20)

Hoynek, *Historia*.

Dissertatio VII. An in Ecclesia Ultrajectina capitulum metropolitaniticum ejusque jura *potuerint* conservari?

... (p. 250). Manifestum est, quod Pontifex loquatur de faciendis Ecclesiarum et sedium redingrationibus, annuente, consentiente et concurrente auctoritate regnantis. Mutata quaedam fuerant in Galliis, neglecta, turbata, non destructa, non eversa. Quorundam metropolitanorum jura exoleverant, ad alios transierant, mutatione et alternatione metropoleon, sed nullae erant collapsae sedes. Quorundam episcoporum per concessionem *Pallii* aucta erat dignitas, nullius ablata potestas. Summus Pontifex illa quasi postliminio vult restituta, non aliquis privatus, et magnus rex Carolus adjutrices manus admittit solemniter et quasi juramenti religione, *ante corpus beati Petri Apostoli*. Quid haec ad causam praesentem?

Quintilius Varus olim tres in Inferioris Germaniae partibus legiones Romanas, ab Arminio delusus, incauto suo ducatu secum traxerat in ruinam. Nullam imperator Octavianus Augustus suscipiebat consolationem. Quod amissum erat, reparari poterat, sed haberi non poterant perditae legiones. *Quintili Vare, legationes redde*, exclamabat ad defunctum, veramque justitiae causam hac apostrophe detonabat. Apud *Sueton. in Octaviano, cap. 23*.

Scribillatores nostri loquuntur de jure, agunt de possessione, remedia

Désirant, *Batavia*.

Distinctio XI. De communi iure, quo regimen ecclesiasticum post expulsos in dominantibus Provinciis Foederatis sacerdotes catholicos ad Sedem apostolicam devolutum fuit.

... (fol. 12; resp. ad obiect. 2). Manifestum est quod Pontifex loquatur de faciendis Ecclesiarum et sedium redintegrationibus, annuente, consentiente et concurrente auctoritate regnantis. Mutata quaedam in Galliis fuerant, neglecta, turbata, non destructa. Quorundam erant metropolitanorum iura violata, non eversa sedes. Summus Pontifex illa postliminio vult restituenda, non aliquis privatus, et magnus rex Carolus appromittit adiutrices manus. Quid haec ad casum praesentem?

... (fol. 11v; resp. ad obiect. 1). Quintilius Varus olim tres in iisdem Inferioris Germaniae partibus legiones Romanas, ab Arminio delusus, incauto suo ducatu secum traxerat in ruinam. Nullam imperator Octavianus Augustus suscipiebat consolationem. Aliis viis reparari poterat quod amiserat, sed non perditae legiones. *Vare, redde legiones*, exclamabat ad defunctum, veramque iustitiae causam hac apostrophe detonabat.

Scribillatores nostri loquuntur de iure, agunt de possessione, remedia

prodigunt et adducunt canones et Pontificum epistolas, quae non faciunt ad rem. Exclamandum esset, ut aut sileant, aut reddant legiones. Reddite Ecclesias, reddite quae sunt perdita, reddite altaria et templa, illa denique reddite, sine quibus ordinaria sedium episcopaliū et capitulorum iura nequeunt expediri.

Reddite Carolum Magnum aut Carolo similem principem, ut Summus Pontifex omnia redintegrare possit secundum canones, sed sine vobis. Has, veluti legiones, reddite; non habebitur ratio temporis, non sexaginta, non octoginta et eo amplius annorum, quibus vel horum incuria, vel illorum vastatio nocuit Ecclesiae et capitulo.....

prodigunt et adducunt canones, qui non faciunt ad rem. Lubet exclamare ut sileant, aut reddant legiones. Reddite Ecclesias, reddite quae sunt amissa, reddite altaria et templa, illa denique reddite sine quibus ordinaria sedium et capitulorum iura nequeunt expediri....

... (fol. 12; resp. ad obiect. 2).
Reddite legiones; reddite regem Carolum aut Carolo similem principem dominantem; cuncta facile reparabuntur iuxta canones, sed sine vobis. Qui enim estis vos et unde venistis? *Reddite legiones*; non habebitur ratio temporis, non sexaginta, aut octoginta et eo amplius annorum, quibus vel aliorum incuria, vel aliorum vastatio nocuit, sed reddite prius ista, vel tacete....

BIJLAGE III
(zie boven blz. 20)

De volgnummers, uit Hoyncks Appendix monumentorum, met daarachter de door hem aangegeven vindplaatsen; waar = D. staat heeft men met aan Désirant ontleende documenten te doen.

- 1: Ex Wilhelmo Heda.
- 2: Ex Beka et Heda.
- 3, 4: Geen vindplaats. Zullen uit *Batavia sacra* zijn.
- 5–10: Item (de oprichtingsbulle van de hiërarchie van 1559).
- 11 (p. 93–97) = D. 1 (fol. 1–4v): Uittreksels uit het bij de Propaganda ingediende verslag van de apostolische vicaris Jacobus de la Torre, 1 april 1656. De titel luidt bij D.: *Extracta ex libro manuscripto, cui titulus: Relatio seu descriptio...* Kal. Aprilis anni Domini 1656. Bij H. evenzo. D. heeft het exemplaar gebruikt, dat in het archief der Propaganda berust en geeft bij elk fragment de pagina aan. H. neemt dit nauwkeurig over, doch laat enkele passages betreffende Haarlem weg.
- 12 (p. 97–98) = D. 2 (fol. 4v): Italiaans. H. voegt er een Latijnse vertaling aan toe.
- 13: Ex archivio archiepiscopatus Mechliniensis.
- 14: Ex Erekelio....
- 15: Ex *Batavia sacra*.
- 16–20: Ex editis per modernos sacerdotes Ultrajectinos.
- 21–28A: Ex archivio archiepiscopatus Mechliniensis.
- 28B, C: Ex epistolis Jansenii editis a Gerberonio anno 1702.
- 29–30: Ex archivio archiepiscopatus Mechliniensis.
- 31 (p. 111) = D. 3 (fol. 4v–5).
- 32 (p. 112) = D. 4 (fol. 5).
- 33 (p. 112) = D. 8 (fol. 6).
- 34 (p. 112–113) = D. 16 (fol. 9–9v).
- 35 (p. 113) = D. 18 (fol. 9v–10).
- 36: Ex *Batavia sacra*.
- 37 (p. 114–115) = D. 21 (fol. 10v).
- 38: Ex *Batavia sacra*.
- 39 (p. 115) = D. 23 (fol. 11).
- 40 (p. 116) = D. 24 (fol. 11).
- 41 (p. 116) = D. 25 (fol. 11v).
- 42 A, B, C (p. 116–117) = D. 26 A, B, C (fol. 11v–12).
- 43 (p. 118) = D. 27 (fol. 12).
- 44 (p. 118) = D. 28 (fol. 12–12v).
- 45 (p. 118) = D. 29 (fol. 12v).
- 46 (p. 118–119) = D. 30 (fol. 12v): Italiaans. H. voegt er een Latijnse vertaling aan toe.
- 47 (p. 119) = D. 31 (fol. 12v–13). H. laat een passage betreffende Haarlem weg.
- 48 (p. 120) = D. 32 (fol. 13).
- 49 (p. 120–121) = D. 33 (fol. 13–13v): Italiaans. H. voegt er een Latijnse vertaling aan toe.

- 50 (p. 121) = D. 34 (fol. 13v): Item.
- 51 (p. 121-122) = D. 35 (fol. 13v-14). D. zet aan de kop: *Ex libro Congregationum*, fol. 130 verso. Eveneens H., die echter een passage over Haarlem weglaat en aan de Italiaanse tekst een Latijnse vertaling toevoegt.
- 52 (p. 122) = D. 36 (fol. 14). D. zet aan de kop: *Ex libro Congregationum* fol. 132 et seqq. Eveneens H., die een Latijnse vertaling toevoegt.
- 53 (p. 122-123) = D. 37 (fol. 14-14v). H. laat enkele regels betreffende Haarlem weg, waar, in dit door hem gebruikte exemplaar van de *Batavia vera*, een haak omheen geplaatst is.
- 54 (p. 123) = D. 38 (fol. 14v): Italiaans. H. voegt er een Latijnse vertaling aan toe.
- 55 (p. 123-124) = D. 39 (fol. 14v). D. leidt dit en de volgende stukken aldus in: *Pertinentia ad preces Castoriensis episcopi in vicariatum apostolicum Trallensi succedentis*, 1° ut esset solus, 2° ut posset ordinare plures sacerdotes, 3° ut haberet facultates ordinarii. Eveneens H.
- 56 (p. 124) = D. 40 (fol. 15).
- 57 (p. 124) = D. 41 (fol. 15): Italiaans. H. voegt er een Latijnse vertaling aan toe.
- 58 (p. 125) = D. 42 (fol. 15-15v).
- 59 (p. 125) = D. 43 (fol. 15v).
- 60 (p. 126) = D. 44 (fol. 15v).
- 61 (p. 126) = D. 45 (fol. 15v).
- 62 (p. 126-127) = D. 46 (fol. 15v-16): Italiaans. H. voegt er een Latijnse vertaling aan toe.
- 63 (p. 127) = D. 47 (fol. 16): Item.
- 64 (p. 127-128) = D. 48 (fol. 16-16v).
- 65 (p. 128-129) = D. 49 (fol. 16v): Italiaans. H. voegt er een Latijnse vertaling aan toe.
- 66 A (p. 129) = D. 58 (fol. 19v).
B (p. 129-130): *Ex editione anni 1679* (brief van Neercassel 8 april 1679).
- 67 (p. 130) = D. 59 (fol. 19v): Italiaans. H. voegt er een Latijnse vertaling aan toe.
- 68 (p. 131) = D. 61 (fol. 20).